

Грищенко О. П.,кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри права, філософії та політології
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

ФІКЦІЯ У ЗАКОНОДАВЧІЙ КОНСТРУКЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

Анотація. У статті наведено аналіз сутності і змісту фікції у Кримінальному кодексі України, зокрема фікції у законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям. Здійснено аналіз закону про кримінальну відповідальність, а також аналіз поглядів науковців на проблему фіктивних норм. Одним із актуальних завдань, які є нагальними як для теорії, так і для практики, є питання про вдосконалення і конкретизацію закону про кримінальну відповідальність, збільшення дієвості його норм. Відтак, аналіз юридичної природи фікції у законі про кримінальну відповідальність, зокрема фікції у конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, набуває актуального значення. Метою роботи є аналіз кримінально-правової фікції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям. Авторкою вироблено пропозицію щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, запропоновано таку редакцію ст. 44-1 Кримінального кодексу України (Звільнення від кримінальної відповідальності за обставинами, передбаченими статтями Особливої частини Кримінального кодексу України): «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, спеціально передбачених статтями Особливої частини цього Кодексу». Отже, ми маємо констатувати, що законодавець у ст. 45 Кримінального кодексу України використовує фікцію, яка виражається у тому, що кримінальне правопорушення має місце, а санкція відсутня. Квінтесенція фікції у законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям проявляється також і в тому, що законодавець допускає можливість угоди із правопорушником унаслідок учинення такою особою позитивного вчинку в обмін на звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, законодавець застосовує норму-фікцію за формулою: вчинення особою кримінального правопорушення – здійснення правопорушником сприятливої посткримінальної поведінки – звільнення такої особи від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: *дійове каяття; фікція; звільнення від кримінальної відповідальності; законодавець; кримінальне правопорушення.*

Hryshchenko O. P. Fiction in the legislative structure of exemption from criminal liability in connection with effective repentance

Abstract. The article presents an analysis of the essence and content of fiction in the Criminal Code of Ukraine, namely fiction in the legislative structure of exemption from criminal liability in connection with effective repentance. An analysis of the law on criminal liability, the views of scientists on the problem of fictitious norms. One of the urgent tasks, which are urgent for both theory and practice, is to improve and concretize the law on criminal liability, increase the effectiveness of its rules. Therefore, the analysis of the legal nature of fictions in the law on criminal liability, in particular fictions in the construction of exemption from criminal liability in connection with effective repentance, becomes relevant. The purpose of the article is to analyze the criminal law fiction of exemption from criminal liability in connection with effective repentance. The author made a proposal to improve the law on criminal liability. In particular, the following wording of Art. 44-1 of the Criminal Code of Ukraine (Exemption from criminal liability in the circumstances provided for in the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine): Thus, we must state that the legislator in Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine uses fiction, which is expressed in the fact that a criminal offense takes place, and the sanction – no. The quintessence of fiction in the legislative structure of exemption from criminal liability in connection with effective repentance is also manifested in the fact that the legislator allows the possibility of agreement with the offender as a result of such a person's positive action in exchange for exemption from criminal liability. Thus, the legislator applies the norm-fiction in the formula: commission of a criminal offense by a person – commission of favorable post-criminal conduct by the offender – release of such person from criminal liability.

Key words: *effective repentance; fiction; release from criminal liability; legislator; criminal offense.*

Вступ

Постановка проблеми. Одним із актуальних завдань, які є нагальними як для теорії, так і для практики, є питання про вдосконалення і конкретизацію закону про кримінальну відповідальність, збільшення дієвості його норм. Відтак, аналіз юридичної природи фікцій у законі про кримінальну відповідальність, зокрема фікції у конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям, набуває актуального значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення цієї проблематики внесли О.П. Горох, І.П. Зеленко, К.К. Панько, О.В. Степаненко, О.В. Ул'яновська та інші.

Формулювання мети. Метою роботи є аналіз кримінально-правової фікції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям.

Виклад основного матеріалу. Науковець І.П. Зеленко слушно зазначає, що «юридична фікція (юридична абстракція) є прийомом юридичної техніки, який визнає чинними ті юридичні факти, які відсутні у реальному житті, для досягнення мети правового регулювання. Вважається, що правовою фікцією на доктринальному рівні є уявна теоретико-правова конструкція, за допомогою якої моделюються тенденції формування і розвитку неіснуючого у дійсності, але об'єктивно необхідного у праві факту. На правотворчому рівні правова фікція є не тільки засобом юридичної техніки, але і відтворюється у нормі-фікції» [2, с. 14-15].

Проте науковець К.К. Панько у своєму дослідженні слушно зазначає, що «фікція як прийом законодавчої техніки у звільненні від кримінальної відповідальності у разі діяльного каяття зумовлена тим, що у кожному разі від відповідальності звільняється особа, в діях якої міститься склад злочину; дії цієї особи були злочинними не тільки у момент їх учинення, але продовжують залишатися такими і під час вирішення питання щодо його звільнення від кримінальної відповідальності» [5, с. 154]. Ми вважаємо, що законодавець у ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України) використовує фікцію, яка виражається у тому, що кримінальне правопорушення має місце, а санкція відсутня. Зокрема, відповідно

до ст. 45 КК України законодавець передбачає звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям так: «особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу і швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» [4].

Відтак, умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям є: 1) вчинення вперше кримінального проступку; 2) вчинення необережного нетяжкого злочину. Підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності є дійове каяття, що характеризується наявністю трьох елементів: 1) щире розкаяння; 2) активне сприяння розкриттю злочину; 3) повне відшкодування заподіяної цією особою збитків або усунення заподіяної шкоди. Відсутність одного із зазначених елементів виключає можливість застосування ст. 45 КК України [7, с. 113]. Відтак, для застосування ст. 45 КК України зазвичай необхідною є наявність усіх зазначених умов і підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям. Але якщо існують об'єктивні чинники, що перешкоджають винному реалізувати всі вимоги, зазначені у ст. 45 КК України, звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям не повинно мати місце.

Згода потерпілого не є обов'язковою умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям. Проте обов'язковою умовою є встановлення судом погляду потерпілого у разі закриття кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України.

Квінтесенцією юридичної конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям є спосіб, метод законодавчої техніки, за допомогою якого законодавець удосконалює закон про кримінальну відповідальність. Законодавець реалізує таким чином відхід від класичної каральної системи і зображує конструкцію звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям у нормі закону про кримінальну відповідальність так: «особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, окрім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу і швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заповіді шкоду» (ст. 45 КК України) [4]. Законодавець досить чітко визначає обставини, за якими існує можливість звільнення від кримінальної відповідальності за цією підставою: 1) вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину; 2) вчинення вперше; 3) відшкодування у повному обсязі завданих особою збитків або усунення заповіді шкоди; 4) якщо особа добровільно з'явилась із повинною; 5) якщо особа активно сприяла розкриттю злочину. Але якщо відсутній, наприклад, один елемент підстав звільнення від кримінальної відповідальності, то вірогідність звільнення від кримінальної відповідальності відпадає.

Науковець О.В. Ул'яновська слушно зазначає, що «у підставу звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із діяльним каяттям також закладений прийом юридичної техніки, завдяки якому здійснено відхід від традиційної каральної схеми і за допомогою якого законодавець проводить реконструкцію сучасного кримінального права» [8, с. 154].

Відтак, законодавець використовує фікцію у конструкції звільнення від кримінальної від-

повідальності у зв'язку із дійовим каяттям, яка зумовлена такими умовами: 1) для звільнення від кримінальної відповідальності у вчинених діях особи повинні мати місце всі елементи складу злочинного діяння; 2) вчинене діяння має містити всі ознаки складу кримінального правопорушення як на етапі вчинення кримінального правопорушення, так і під час вирішення питання стосовно звільнення від покарання у зв'язку із дійовим каяттям.

У таких конструкціях застосування методу юридичної фікції законодавцем реалізується кримінальна політика, що втілюється у чітко закріплених у законодавстві положеннях, умовах, обставинах. Доказом цього є ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 401 КК України, в яких зазначена допустимість (наявність умов) компромісу з обвинуваченим в обмін на його сприятливу посткримінальну поведінку (дійове каяття). Зокрема, у ч. 2 ст. 111 КК України (Державна зрада) зазначено: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання» [4]. Відповідно до ч. 2 ст. 114 КК України (Шпигунство) «звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів не допущено заповіді шкоди інтересам України» [4]. Згідно із ч. 3 ст. 175 КК України (Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат) «особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам» [4]. У ч. 4 ст. 212 КК України (Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)) законодавець зазначає, що «особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою і другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели

до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах) цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня)» [4]. У ч. 4 ст. 212-1 КК України (Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування) законодавець підкреслює, що «особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення її до кримінальної відповідальності сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодовано шкоду, завдану фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня)» [4]. Відповідно до ч. 2 ст. 258-3 КК України (Створення терористичної групи чи терористичної організації) «звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті, особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину» [4]. Законодавець у ч. 6 ст. 260 КК України (Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань) зазначив, що «звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала у складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування» [4]. Відповідно до ч. 3 ст. 263 КК України (Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речови-

нами) «звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої» [4]. У ч. 4 ст. 289 КК України (Незаконне заволодіння транспортним засобом) підкреслено, що «звільняється від кримінальної відповідальності судом особа, яка вперше вчинила дії, передбачені частиною першою цієї статті, та добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки» [4]. Законодавець також фіксує у ч. 4 ст. 307 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів) таке положення: «особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних із їхнім незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне їхнє виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу)» [4]. Відповідно до ч. 4 ст. 309 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів без мети збуту) «особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частиною першою цієї статті» [4]. У ч. 4 ст. 311 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів) законодавець зазначає, що «особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне

їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті)» [4]. У ч. 5 ст. 321 КК України (Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів) зафіксовано, що «особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини (які не є наркотичними або психотропними чи їхніми аналогами) або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із їх незаконним обігом, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, які не є наркотичними або психотропними засобами чи їхніми аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їхніми аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів» [4]. У ч. 4 ст. 401 КК України (Поняття про військове кримінальне правопорушення) зазначено, що «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями цього розділу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України» [4].

З аналізу перерахованих статей випливає те, що законодавець допускає можливість угоди зі злочинцем унаслідок учинення такою особою позитивного вчинку в обмін на звільнення від кримінальної відповідальності. Під «позитивним вчинком» розуміють, наприклад, якщо особа на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників ніяких дій не вчинила і добровільно заявила органам державної влади про свій зв'язок із ними та про отримане завдання (ст. 111 КК України) [4]; якщо особа добровільно повідомила органи державної влади про шпигунство (ст. 114 КК України); якщо особа

добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність (ст. 258-3 КК України) [4]. Законодавець застосовує норму-фікцію, яка виражається формулою: вчинення особою кримінального правопорушення – здійснення злочинцем сприятливої посткримінальної поведінки – звільнення такої особи від кримінальної відповідальності.

Відтак, як слушно зазначає, на нашу думку, О.В. Степаненко, «передбачивши можливість звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець установив, що виправлення особи і попередження вчинення злочинів можливе без застосування кримінальної відповідальності та призначення покарання» [6, с. 265].

Звільнення від кримінальної відповідальності – це врегульована законом про кримінальну відповідальність незгода держави в особі компетентних органів засуджувати правопорушника і застосувати до нього санкції. Зокрема, науковець О.П. Горох досить слушно зазначає у своєму дослідженні, що застосування норм про звільнення від покарання є гуманізацією кримінальної відповідальності [1, с. 46].

Отже, використовуючи і створюючи фікцію в інституті звільнення від кримінальної відповідальності, законодавець здійснює намір або задум, фундаментальною базою якого є мета (завдання) «відновлення особистості», а також приведення до попереднього стану засудженого, тобто поновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства без використання санкцій (це також включає і звільнення від кримінальної відповідальності). А відтак, законодавець спрощує діяльність правоохоронних органів, а також позитивно впливає на діяльність кримінальної юстиції України. Під час застосування методу кримінально-правової фікції у цих конструкціях законодавець намагається дійти до позитивного наслідку – превенції. У такий спосіб законодавець створює умови для подальшого позитивного впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, а саме: здійснення сукупності суспільно-державних заходів, спрямованих на відтворення пристосованості особи до соціальних особливостей реальної дійсності (побуту і праці); сприяння розкриттю кримінального правопорушення; превенції.

У ч. 1 ст. 44 КК України зазначено, що «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом» [4]. Відповідно до цієї норми законодавець створює «розмиті межі» дії норми закону про кримінальну відповідальність щодо звільнення від кримінальної відповідальності.

Окрім того, деякі норми Особливої частини КК України виокремлюють обставини (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 401 КК України), за наявності яких особа «звільняється» від кримінальної відповідальності. Ми вважаємо, що досліджуване положення КК України потрібно систематизувати і закріпити як окрему статтю, яка була би присвячена звільненню від кримінальної відповідальності за зазначеною підставою, виклавши її у такій редакції ст. 44-1 КК України (Звільнення від кримінальної відповідальності за обставин, передбачених статтями Особливої частини КК України): «особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, спеціально передбачених статтями Особливої частини цього Кодексу».

Чинний закон про кримінальну відповідальність передбачає два види звільнення від кримінальної відповідальності: загальні, закріплені у Загальній частині, і спеціальні, названі

в Особливій частині КК України [3, с. 74–82]. До загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності належать статті 45–49 КК України, тоді як спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності є різновидом одного із загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (сюди можна віднести конструкцію звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям (ст. 45 КК України), що використовуються у таких частинах норм Особливої частини КК України: ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 401 КК України).

Висновки. Отже, ми маємо констатувати, що законодавець у ст. 45 КК України використовує фікцію, яка виражається в тому, що кримінальне правопорушення має місце, а санкція є відсутньою. Квінтесенція фікції у законодавчій конструкції звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям проявляється також і в тому, що законодавець допускає можливість угоди із правопорушником унаслідок учинення такою особою позитивного вчинку в обмін на звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, законодавець застосовує норму-фікцію за формулою: вчинення особою кримінального правопорушення – здійснення правопорушником сприятливої посткримінальної поведінки – звільнення такої особи від кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Горох О. П. Гуманізація кримінальної відповідальності шляхом звільнення від покарання. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року)*. Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 46–51.
2. Зеленко І. П. Підстави класифікації фікцій. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2020. № 1 (1). С. 13–17.
3. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. Бажанова М. І., Сташиса В. В., Тація В. Я. Київ ; Харків : ЮрІнком Інтер-Право, 2001. 494 с.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 05.12.2021).
5. Панько К. К. Фикции в уголовном праве (в сфере законотворчества и правоприменении) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08; 12.00.09. Ярославль, 1998. 233 с.
6. Степаненко О. В. Правова природа інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства: матеріали Міжнародного науково-практичного симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листопада 2016 року)*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2016. С. 264–267.
7. Уголовный кодекс Украины: научно-практический комментарий. *Изд. 6-тое, перераб. и доп.* / отв. ред. Стрельцов Е. Л. Харків : ООО «Одиссей», 2009. 888 с.
8. Ул'яновська О. В. Фікції в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 215 с.